

3. Мартиненко, В.П. Функції санації промислових підприємств / В.П. Мартиненко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 7(2), Екон. науки. – С. 87-91.
http://library.kpi.kharkov.ua/Vestnik/2010_6/stati/Shevchenko.pdf.
4. Довбня С.Б. Методические основы и направления реструктуризации предприятий в промышленности: [моногр.] // С.Б. Довбня. – Д.: Наука и образование, 2002. – С. 41.
5. Канчавели А.Д. Стратегическое управление организационно-экономической устойчивостью фирмы / А.Д. Канчавели, А.А. Колобов, И.Н. Омельченко. – М.: МГТУ им. Баумана, 2001. – С. 421.
6. Ковалев А.И. Управление реструктуризацией предприятия / А.И. Ковалев. – К.: АВРИО, 2006. – С. 14.
7. Picot G. Handbuch Mergers&Acquisition. – Stuttgart: Schaeffer-Poeschel Verlag, 2002. – S. 274.
8. Масалаб Р.М. Роль держави у боротьбі з рейдерством / Р.М. Масалаб, Почтаренко А.В. // Економічні проблеми і перспективи стабілізації економіки України: Сб. науч. тр. – Донецьк, 2007. – С. 40-41.
9. Weber J. Einführung in das Controlling. 9. Auflage. – Stuttgart: Schaeffer-Poeschel Verlag, 2002. – S. 191.
10. Rappaport R.A. Risk and the Human Environment // Rappaport R.A. / The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. 1997. – С. 159-160.

УДК 631.1(346.1)

Мазур А.Г.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного менеджменту
Вінницького національного аграрного університету*

Дмитрик О.В.

*асистент кафедри аграрного менеджменту
Вінницького національного аграрного університету*

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНОМУ АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Стаття присвячена дослідженню стану розвитку домогосподарств населення як специфічної форми агропромислового виробництва. Наголошується, що крім власної забезпечення продовольчою продукцією домогосподарства виконують і ряд соціальних функцій, а тому потребують системної державної підтримки.

Ключові слова: домогосподарства населення, сільський розвиток, сільські території, інтеграція, диверсифікація, інфраструктура, функції.

Мазур А.Г., Дмитрик О.В. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ДОМОХОЗЯЙСТВ НАСЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АГРАРНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ И РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Статья посвящена исследованию состояния развития домохозяйств населения как специфической формы агропромышленного производства. Отмечается, что кроме собственного обеспечения продовольственной продукцией домохозяйства выполняют и ряд социальных функций, а потому нуждаются в системной государственной поддержке.

Ключевые слова: домохозяйства населения, сельское развитие, сельские территории, интеграция, диверсификация, инфраструктура, функции.

Mazur A.G., Dmytryk O.V. THE ROLE AND IMPORTANCE OF HOUSEHOLD POPULATION IN MODERN AGRICULTURAL PRODUCTION AND THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

The article investigates the status of the household population as a specific form of agricultural production. States than their own food production and household perform a number of social functions, and therefore require a system of state support.

Keywords: household population, rural development, rural development, integration, diversification, infrastructure functions.

Постановка проблеми. Господарствами населення у вітчизняній аграрно-економічній науці і господарській практиці називають категорію виробників сільськогосподарської продукції, представлену домогосподарствами, що здійснюють сільськогосподарську діяльність з метою самозабезпечення продуктами харчування та товарного виробництва. Крім вагомому внеску у виробництво сільськогосподарської продукції, господарства населення виконують також важливі суспільні функції: самозайнятості громадян, економічної бази розвитку сільських територій, соціальної бази відтворення селянства тощо. Попре відзначене, погляди вітчизняних вчених і спеціалістів щодо майбутнього господарств населення суттєво різняться: від підтримки їх розвитку – до безперспективності функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці домогосподарств населення у вітчизняній аграрній науці присвячені численні публікації відомих

вчених, таких як: В.М. Гейнець, О.М. Бородіна, О.А. Гуроров, В.С. Дієсперов, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, І.В. Прокопа та інших. Серед зарубіжних дослідників слід згадати Р. Беннетта, А. МакКюша, Н. Кука, Дж. Хотона, У. Рора, С. Юргена, які розглядають проблеми менеджменту з точки зору діяльності малих форм господарювання.

Постановка завдання. Здійснити оцінку доцільності і ефективності господарювання домогосподарств населення в контексті перспективної моделі розвитку аграрної економіки.

Методи дослідження. Для дослідження поставленої мети застосовувались такі теоретичні та емпіричні методи наукового пізнання: монографічний, діалектичний, узагальнення та порівняння, структурного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед форм господарювання в АПК господарства населення виокремлюються поперед усе тим, що продукція,

яку вони виробляють, спрямовується для задоволення власних потреб. Цим вони відрізняються від фермерських господарств, діяльність яких є підприємницькою та здійснюється зі створенням юридичної особи.

Водночас на макроекономічному рівні домогосподарства розглядаються як один із головних суб'єктів ринкової економіки поряд з державою, виробничими й комерційними підприємствами аграрної сфери, фірмами, компаніями тощо. Зокрема, валовий внутрішній продукт суспільства визначається в секторі домогосподарств так само, як у державному чи комерційному підприємницькому секторах. Звідси, сукупність домогосподарств є суб'єктом макроекономіки, а зважаючи на їх аграрну спрямованість, вони також виступають суб'єктами аграрного сектора економіки.

Дане зауваження важливе для розуміння функціонального змісту домогосподарств у сучасних економічних реаліях. На протязі довгострокового періоду розвитку аграрної економіки ці функції часто змінювалися, але основні із них стосуються насамперед: забезпечення власних потреб у продовольчих ресурсах, участь у формуванні товарних продовольчих ринків, трудове виховання підрастаючого покоління. У зв'язку із розвитком інтеграційних процесів в АПК домогосподарствам приписують виробництво тих видів продовольчої продукції, які недоцільно чи неможливо виробляти в умовах крупного господарства, повніше використання в інтересах суспільства трудових ресурсів, не зайнятих у громадському виробництві тощо. Окрім прямої виробничої функції дослідники виділяють ще інші функції домогосподарств, це: економічну, соціальну, морально-виховну, демографічну, рекреаційно-екологічну і естетичну. Зокрема, до економічної вони відносять: забезпечення продуктами, формування валового національного продукту, підвищення рівня доходів та зростання зайнятості; до соціальної – благоустрій села, стабільність життєдіяльності, розвиток сільського способу життя; зміст інших функцій адекватно відображають їх назви [1, с. 23].

В умовах системної трансформації структури сільськогосподарського виробництва господарства населення виявилися стійкішими від наслідків економічної кризи передусім завдяки більшій автономності функціонування (менша потреба в енергетичних ресурсах, засобах виробництва промислового походження тощо), зорієнтованості на задоволення власних потреб, мобільності (можливості швидко реагування на потреби ринку), вищій мотивації праці та самоорганізації. Зазначене зумовило істот-

ну зміну сільськогосподарського виробництва за категоріями господарств на користь господарств населення. Площа сільськогосподарських угідь у них зросла з 2,6 млн. га в 1990 році до 6,1 млн. га – у 2000 році й 16 млн. га в 2012 році. Господарства населення мають значну питому вагу у виробництві окремих видів сільгосппродукції: 94,4% – картоплі, 89,4% – овочів відкритого ґрунту, 90,2% – продовольчих баштанних культур, 83,6% – плодово-ягідних культур, 80,3% молока, 73% – м'яса ВРХ, 55% – м'яса свині. Ці результати могли б бути вагомішими, якби не діюча цінова політика на селі. Зокрема, у 2012 році ціни на продовольчих ринках України перевищували ціни, за якими закуповувалися в господарствах населення молоко і яловичина – у 3 рази, свинина – у 2,3 рази, морква на 50%, картопля – 25%, яблука – 55%, яйця курячі – на 32%. За деякими розрахунками, господарства населення отримали від посередників за продане їм молоко 13,9 млрд. грн., а під час його реалізації за цінами продовольчих ринків можна було б отримати (40,5 млрд. грн. (різниця становить 26,9 млрд. грн.); відповідна різниця у виручці населення від реалізації яловичини і свинини посередницьким структурам на продовольчих ринках становила 17 млрд. грн.

Слід підкреслити, що домогосподарства населення на сьогодні не забезпечують розвитку соціальної інфраструктури на селі. Тому є об'єктивні причини. Так, наявний сільський житловий фонд не задовольняє потреб населення, особливо молодшого і середнього віку. Водопроводами обладнано всього 21% сільських будинків, каналізацією – 16, центральним опаленням – 25%, природним газом – 40%. Темпи оновлення сільського житлового фонду не перевищують 0,3% на рік. Незадовільним залишається і стан більшості сільських доріг; 44 тис. км доріг загальногосподарського користування (26%) не мають твердого покриття.

Спостерігається стійка тенденція погіршення обслуговування сільського населення. Кількість об'єктів у роздрібній торгівлі в селах зменшилась від 68 тис. у 1990 році до 22,0 тис. у 2012 році, тобто втричі. На сьогодні майже чверть сільських населених пунктів не має торговельних закладів, а на 1-е підприємство служби побутової припадає 10 сіл.

Аналізуючи багатофункціональність господарської діяльності домогосподарств слід наголосити їх роль у забезпеченні продовольчої безпеки, яка, як відомо, передбачає не тільки власне виробництво широкого асортименту продовольчих товарів, а й гарантування безпечності і високої якості продуктів харчування, позитивний вплив на навколишнє середовище, включаючи збереження агроландшаф-

Таблиця 1

Види продукції	2011			2012			2013			2013 до 2011, +/-	
	Всього	У тому числі власного виробництва		Всього	У тому числі власного виробництва		Всього	У тому числі власного виробництва		Всієї продукції	У тому числі власного виробництва
		%	Кількість		%	Кількість		%	Кількість		
М'ясо і м'ясопродукти	3,5	60	2,1	3,8	40	1,6	4,0	32	1,5	+0,5	-0,5
Молоко і молокопродукти	22,5	63	14	23,3	42	10	20,5	40	9,1	-2	-3,9
Яйця, шт.	17	80	14	18	74	13	18	68	13	-4	-1
Картопля	13	88	12,6	12,3	90	11,5	10,5	87	10	-3	-1,9
Овочі	9,3	75	7,2	9,4	60	5,5	11,0	52	6,2	+0,7	-1,0
Фрукти, ягоди, виноград	2,1	68,8	1,4	1,8	40,2	0,8	2,3	34	0,9	+0,2	-0,5

Джерело: розраховано за даними статистичної звітності

тів, агробіологічне різноманіття, родючості ґрунтів, підтримання життєдіяльності населення на сільських територіях, відтворення і розвиток селянства як носія національної ідентичності, хліборобської культури і духовності [2, с. 51]. Повноцінне продуктування перелічених та інших суспільних благ у процесі сільськогосподарського виробництва є складовою частиною сільського розвитку. Наведемо думку спеціалістів [3, с. 70], що сільський розвиток – це процес, за якого забезпечується гармонійний соціоекономічний розвиток сільської місцевості на основі самоорганізації сільських громад з максимально можливим використанням факторів ендегенного розвитку (місцевих активів) в їх поєднанні із зовнішніми можливостями. Цілком очевидно, що в цьому плані домогосподарства населення виходячи із їх багатофункціональної місії повинні продукувати суспільні блага, як: забезпечення продовольчої безпеки, природоохоронної діяльності, розвитку сільських територій та відтворення селянства.

У той же час практика господарювання вказує на послаблення функції продовольчого забезпечення з боку домогосподарств населення (табл. 1).

Як видно із таблиці 1 частка власного виробництва продовольчої продукції в сільських домогосподарствах скоротилася по всьому основному асортименту. Проте самозабезпечення домогосподарств продуктами харчування в даному випадку стосується переважно продукції власного виробництва, а не продукції в секторі господарств населення в цілому. Частина цієї продукції була реалізована на внутрішньосільському продовольчому ринку. Слід підкреслити, що домогосподарства населення залишаються також вагомими постачальниками сировини для таких важливих галузей харчової промисловості, як молокообробна та м'ясопереробна, хоча виробництво відповідних видів продукції стає для них дедалі обтяжливим та економічно невигідним.

Що стосується збереження навколишнього середовища, родючості ґрунтів, охорони агроландшафтів, то господарства населення об'єктивно більш зорієнтовані на цю діяльність ніж підприємницькі структури. Моральні норми і традиції співжиття в громаді неписаних законів добросусідства спонукають селян до дотримання певних вимог у догляді за сільськогосподарськими тваринами, утриманні прибуткових територій тощо.

Розглядаючи домогосподарства населення як одну із форм сільськогосподарського виробництва із специфікою багатофункціональності діяльності слід окреслити їх місце в майбутній моделі розвитку аграрної економіки. Відомі вітчизняні вчені [3, с. 21] одноставні в твердженні, що господарства населення «вписуються» у майбутню модель розвитку АПК, але при цьому вони повинні трансформуватися і набути форм, схожих із тими, що існують в інших країнах. Умовами збереження домогосподарств населення на перспективу слід вважати збереження мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення та здійснення спеціальних заходів щодо їх захисту і підтримки з боку держави.

Детальний аналіз виживання і подальшого розвитку таких дрібних форм господарювання як домогосподарства населення, на наш погляд, вирішується в комплексній реалізації сукупності наступних завдань: диверсифікації господарської діяльності державній підтримці їх функціонування, кооперації, допомоги з боку великого аграрного бізнесу та реформи місцевого самоврядування (рис. 1).

Рис. 1. Модель розвитку сільських територій

У цьому плані організація кооперативного руху на селі є домінуючою формою поліпшення господарювання в сільських територіях, оскільки кооперація дозволяє підвищити конкурентоспроможність більш укрупнених формувань на селі в рамках загальної тенденції – інтеграції агровиробників. Можливі схеми інтеграційних (кооперативних) зусиль домогосподарств представлені в таблиці 2.

Таблиця 2
Схеми інтеграції господарств населення

Вертикальна кооперація	Господарства населення + Переробні підприємства
	Господарства населення + Фермерські господарства + Переробні підприємства
	Господарства населення + Фермерські господарства + Сільськогосподарські підприємства + Переробні підприємства
Інтегровані формування	Господарства населення + Переробні підприємства + Підприємства агросервісу + Торговельні організації
	Господарства населення + Фермерські господарства + Переробні підприємства + Підприємства агросервісу + Торговельні організації
	Господарства населення + Фермерські господарства + Сільськогосподарські підприємства + Переробні підприємства + Підприємства агросервісу + Торговельні організації

Доводячи доцільність формування кооперативів у системі АПК слід зауважити, що їх діяльність у великій мірі залежить від пайових внесків кожного із учасників, що є непростим завданням як для теорії, так і практики.

Існує і інша проблема, яку треба вирішити на законодавчому рівні. Справа в тому, що згідно Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» виробничі кооперативи на селі повинні сплачувати податок на прибуток, тому домогосподарства населення часто відмовляються від кооперативних відносин. Цілком очевидно, що така ситуація стримує здійснення інтеграцій між особистими селянськими господарствами, з одного боку, і домогосподарств населення з фермерськими господарствами, з іншого.

Підтримці діяльності домогосподарств сприятимуть зміни і доповнення до діючого Закону України «Про місцеве самоврядування». Оскільки це відносно більш розширені функції, зокрема:

- організацію обслуговуючих та виробничих кооперативів на території сільської (селищної) ради та інших форм малого бізнесу, маючи на увазі, що за великим рахунком обслуговуючий кооператив має бути в кожній сільській раді;
- ініціалізацію проектних та пілотних програм розвитку сільських територій у частині інфраструк-

Рис. 2. Напрями диверсифікації сільської економіки

турного забезпечення із залученням внутрішніх і зовнішніх інвесторів;

- можливість створення в рамках території сільської (селищної) ради асоціації (спілки) володарів сімейних паїв для захисту своїх прав при укладанні договорів оренди з великими аграрними формуваннями на єдино визначений строк;

- контроль за виплатою відсотків від вартості орендованих паїв;
- ініціювання проведення чи припинення договорів оренди;

- можливості формування самостійних бюджетів на території за рахунок нормативно закріплених податків.

Сприятимуть розвитку дрібних форм господарювання, вкладаючи і домогосподарства зміни в Податковому Кодексі України. На наш погляд, у ньому слід передбачити 5-кратне збільшення плати податку на землі сільськогосподарського призначення агрохолдингових компаній, оскільки вони мають монополію прибутку, при цьому доцільним було б перевести їх на загальні умови оподаткування, залишивши фіксований податок тим, кому він призначався – малим формам господарювання на селі. У публікаціях є пропозиції про відрахування 1-го відсотка від прибутків агрохолдингу у місцевий бюджет, адже вони використовують земельні паї цих територій, що цілком обґрунтовано.

Що стосується окремої державної підтримки господарств населення, то в ній доцільно було б передбачити специфічні, найбільш характерні для цього сектора форми: розвиток процесів кооперації; диверсифікацію зайнятості і доходів членів особистого селянського господарства, які не мають іншого місця роботи; здійснення заходів зі збереження агроландшафтів і навколишнього середовища та підтримку садівництва і городництва.

Диверсифікація сільської економіки як напрям її збереження і розвитку ґрунтується поперед усе на збереженні сільського укладу та його раціоналізації (рис. 2).

Зазначені на рисунку 2 напрями диверсифікації сільської економіки є доцільними з точки зору зайнятості сільського населення на перспективу, можливостями його відтворення і «вписуються» у майбутню модель розвитку аграрного виробництва. Швидше за все, кадровою основою нового аграрного сектора економіки будуть не селяни в традиційному розумінні цього слова. Це будуть наймані сільськогосподарські робітники, великі, середні й дрібні підприємці, фермери, сільські виробники, об'єднані в кооперативи і товариства.

Висновки з попереднього дослідження. Дослідження ролі та значення домогосподарств населення в сільському розвитку та облаштуванні сільських територій показує, що дана форма господарювання має право на існування в майбутній моделі аграрної економіки і в силу своєї специфіки виробничо-господарської діяльності потребує постійної підтримки з боку державних органів влади і управління та великого аграрного бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шуклина З.Н., Кудряшов В.И. Формирование и использование ресурсного потенциала хозяйств населения [З.М. Шуклина, В.М. Кудряшов]. – М.: Из-во. «Наука»; 2012. – С. 3-23.
2. Прокопа І.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку [І.В. Прокопа, Т.В. Беркута]. – НАН України: Ін-т екон. і прогноз. – К., 2011. – 240 с.
3. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. О.М. Бородіна, А.О. Гуроров та ін. // за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи: НАН України: Ін-т екон. і прогноз. – К., 2012. – 56 с.